

ЩОДО КАВКАЗЬКОГО НАПРЯМКУ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ІСЛАМСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ ІРАН ТА ЗАГОСТРЕННЯ АЗЕРБАЙДЖАНО-ІРАНСЬКИХ ВІДНОСИН

М. О. Замікула, к. і. н., старший науковий співробітник відділу зовнішньої політики центру зовнішньополітичних досліджень НІСД

Протягом серпня-жовтня 2021 р. у відносини між Азербайджаном та Іраном, які завжди залишались напруженими, додатково ускладнилися. Вірогідною причиною є невдоволення Ірану новим балансом сил у регіоні після Другої Карабаської війни. Глибинний характер протиріч між Іраном і Азербайджаном визначає довгостроковий характер їх впливу на процеси на Південному Кавказі.

Загальні принципи зовнішньої політики Ісламської Республіки Іран

Зовнішня політика Ісламської Республіки Іран (ІРІ) спрямована на відродження впливу, співмірного з впливом персидських імперій минулого, та недопущення іноземного втручання у внутрішні справи. Виходячи з цього, *Іран проводить активну зовнішню політику, спрямовану на формування своєрідного поясу безпеки біля своїх кордонів*, підтримуючі дружні режими та застосовуючи проксі-сили. Ця політика має превентивний характер та покликана убезпечити ІРІ від зовнішніх атак та ослабити регіональний потенціал її стратегічних опонентів.

Перемога Ебрагіма Раїсі на президентських виборах в Ірані 2021 р. ознаменувала *консолідацію влади в руках консервативного крила іранського політикуму*, підконтрольного аятолі Алі Хаменеї. За цих умов можна очікувати радикалізацію іранської риторики на міжнародній арені. Втім, сумнівно, що відбудеться ревізія практичного виміру зовнішньополітичної діяльності Ірану, яка навіть за часів президенства поміркованого Хассана Рухані (2013-2021 рр.) відзначалась втручанням у внутрішні справи інших держав. Більший вплив на регіональну політику Ірану має ліквідація у січні 2020 р. генерала Касема Сулеймані,

який був ключовою фігурою у мережі зв'язків із проіранськими угрупованнями у сусідніх державах¹.

Релігійний чинник відіграє важливу роль у зовнішній політиці ІРІ. Держава намагається формалізувати свою гегемонію у так званому «Шіїтському півмісяці» (Ірак, Сирія, Ліван)². Він має стати плацдармом нейтралізації опонентів та першою лінією протидії зовнішнім загрозам. Втім, відповідний чинник не заважає Ірану розвивати партнерство з іншими акторами у випадку співпадіння інтересів. Так, ІРІ підтримує зв'язки з сунітським палестинським рухом «Хамас». На Кавказі робить ставку на християнську Вірменію.

Кавказький напрям зовнішньої політики Ірану після Другої Карабаської війни

Пріоритетом зовнішньої політики Ірану залишається Близький Схід, де держава бореться за регіональне лідерство, протидіючи стратегічним опонентам (США, Ізраїль, сформована Саудівською Аравією коаліція сунітських держав). **Південний Кавказ за цих умов залишається другорядним напрямком.** Іран зацікавлений у стабілізації цього регіону та збереженні існуючого балансу сил. Це дозволяє йому гарантувати безпеку своїх північних кордонів, зберігаючи ресурси для активної діяльності на інших напрямках.

Втім, Друга Карабаська війна змінила статус-кво на Південному Кавказі. ІРІ не була залучена до конфлікту безпосередньо, однак **постконфліктна трансформація регіону ослаблює його позиції.** Поразка Вірменії, посилення Туреччини та зовнішньополітичне позиціонування Азербайджану створюють виклик іранським інтересам.

На сьогоднішній день **кавказький вимір іранської зовнішньої політики формується під впливом таких чинників.**

- **ІРІ занепокоєна посиленням азербайджано-турецького альянсу.** Потенційна активізація інтеграційних процесів у тюркському світі не відповідає іранським інтересам у Центральній Азії та сприймається як загроза територіальній цілісності самого Ірану (через чинник азербайджанського населення північних регіонів держави).
- **Іран критично ставиться до поглибленої азербайджано-ізраїльської співпраці.** Іранська влада підозрює ізраїльську розвідку у використанні азербайджанської території для операцій проти Ірану (питання актуалізується за умов очікування потенційної операції Ізраїлю проти іранських ядерних об'єктів).
- Відновлення Азербайджаном контролю над ірано-азербайджанським кордоном, а також ділянкою траси Горіс-Капан (на даний момент – єдина транспортна

¹ Касем Сулеймані – командувач сил «Кудс», підрозділу спеціального призначення Корпусу Вартових Ісламської Революції. Грав ключову роль в консолідації проіранських сил на Близькому Сході та операціях в Сирії, Іраку та Ємені. Ліквідований у результаті американського авіаудару в Багдаді 3 січня 2020 р.

² Території Близького Сходу, на яких шіїтське населення становить більшість, або формує потужну меншину. Розглядається Іраном як природна сфера свого впливу та геополітичний актив.

артерія між Іраном та Вірменією) *загрожує інтересам Ірану*, оскільки територія Вірменії використовується для торгових операцій з обходу накладених на ІРІ санкцій.

- *Інтересам Ірану потенційно може зашкодити також відкриття Зангезурського коридору* між східними регіонами Азербайджану та Нахічеванською Автономною Республікою. Проект може ослабити ірано-вірменські зв'язки (через просування азербайджанського та турецького впливу у прикордонній Сюнікській області Вірменії)³. Функціонування коридору також сприятиме ослабленню залежності Азербайджану від Ірану (сьогодні автомобільне сполучення з Нахічеванню проходить через іранську територію).

Виходячи з цього, *Іран протягом останніх місяців активізував увагу до кавказького напрямку*. Він, з одного боку, намагається закріпити свою присутність у регіоні як рівноправного партнера (підтримуючи формат 3+3)⁴, а з іншого – прагне обмежити вплив досягнутих Азербайджаном успіхи, вдаючись до заходів тиску та демонстративно розвиваючи партнерські відносини з Вірменією. Загострення відносин між Іраном та Азербайджаном у серпні-жовтні 2021 р. наблизилося до порогу конфронтації⁵.

Перспективи подальшого розвитку азербайджано-іранської конфронтації

Попри жорстку риторику іранських лідерів, *загроза прямого військового зіткнення між Азербайджаном та Іраном залишається мінімальною*. Цьому сприяють наступні чинники.

- *Військові ризики конвенційної операції*, попри значну кількісну диспропорцію в силах на користь Ірану, зокрема з огляду на продемонстрований потенціал збройних сил Азербайджану під час Другої Карабаської війни.
- *Турецька Республіка виступає гарантом безпеки Азербайджану*. Відповідні відносини були остаточно формалізовані Шушинською декларацією від 15 червня 2021 р. Також останнім часом активізується партнерство в тристоронньому – турецько-азербайджано-пакистанському – форматі.

³ У випадку реалізації проекту Зангезурського коридору південний регіон Вірменії стане перехрестям для маршрутів за напрямками Схід-Захід та Північ-Південь. Іран поділяє занепокоєння Вірменії щодо процесу «аджарізації» цих територій внаслідок проникнення туди турецького та азербайджанського капіталів (тобто – посилення зовнішнього економічного впливу, яке призведе до послаблення контролю Вірменії за цими територіями); потенційної присутності іноземних (російських) сил для забезпечення безпеки сполучення між східними районами Азербайджану та Нахічеванню. В той же час проект відкриває транспортні альтернативи для Вірменії, що знижує її залежність від торгівлі з Іраном – що також не відповідає інтересам останнього.

⁴ Пропозиція щодо створення регіональної платформи у складі трьох держав Південного Кавказу (Азербайджан, Вірменія, Грузія) та трьох найближчих сусідів регіону (Іран, Росія, Туреччина).

⁵ Приводом для загострення стало посилення контролю азербайджанських правоохоронців за рухом іранського транспорту у Вірменію та окуповані території Карабаху. Його проявами стали військова активність Ірану біля кордону з Азербайджаном та критичні заяви іранських високопосадовців щодо сусідньої держави. У свою чергу, Азербайджан оприлюднив інформацію про факт вторгнення іранських військ на азербайджанську територію (для охорони Худаферинського водосховища) під час Другої Карабаської війни, яке тимчасово загальмувало наступальні операції азербайджанської армії.

- Геополітичний партнер Ірану - ***Російська Федерація не зацікавлена у ескалації азербайджано-іранського конфлікту***. Вона переслідує власні інтереси на Південному Кавказі, намагаючись зіграти роль медіатора у вірмено-азербайджанському конфлікті та посилити вплив на Азербайджан дипломатичними засобами. Судячи з риторики сторін за результатами зустрічі міністрів закордонних справ РФ та Ірану в Москві 6 жовтня 2021 р., Росія не підтримує Іран в тиску на Азербайджанську Республіку.
- Вагомим ***стримуючим чинником є азербайджанська громада Ірану***, яка становить більшість у північних регіонах держави, нараховуючи щонайменше 15 млн. осіб. Вона солідаризується з Азербайджаном (що засвідчує реакція мешканців прикордонних регіонів Ірану на перемоги азербайджанської армії під час Другої Карабаської війни). Відтак, військові дії проти Азербайджану несуть ризики дестабілізацію внутрішньої ситуації в Ірані.

Сьогодні ***спостерігаються спроби Азербайджану та Ірану досягнути компромісів та забезпечити деескалацію напруги***⁶. Але це не змінює загального несприйняття Іраном нового балансу сил на Південному Кавказі. Відтак, в майбутньому від нього можна очікувати подальших спроб тиску на Азербайджан та ініціативи, покликані послабити азербайджанські позиції в регіоні.

Інструментами такого тиску можуть стати вплив на релігійну сферу Азербайджану (релігійна освіта на території Ірану та підтримку окремих релігійних рухів), контакти з талишською меншиною, яка проживає на півдні Азербайджану. Втім, наразі азербайджанське суспільство об'єднане успіхами звільнення окупованих територій, та має високий рівень довіри до влади. Азербайджанський сектор безпеки демонструє готовність жорстко реагувати на загрози внутрішній стабільності.

⁶ 20 жовтня Іран заявив о припиненні вантажних перевезень через Лачинський коридор на все ще непідконтрольні азербайджанській владі території Карабаху; у відповідь Азербайджан 21 жовтня екстрадував іранських водіїв, які були затримані у вересні через незаконний перетин азербайджанського кордону.